

УКРАЇНЬСКА ДЕРЖАВА І СУСПІЛЬСТВО: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМНОГО КОНТРОЛЮ

За допомогою виокремлення головних проблем взаємного контролю держави і суспільства зроблено аналіз сучасного стану відносин держави і суспільства в Україні і вказані рекомендації щодо їхнього вдосконалення.

Ключові слова: *влада, держава, контроль, суспільство.*

Аналіз конституції будь-якої демократичної країни приводить до висновку, що держава має широкі контрольні функції щодо суспільства, але і суспільство може контролювати державу, і тим більше, чим більший досвід демократії в країні. Дослідники висвітлювали процес розвитку взаємних контролюючих функцій держави і суспільства [1]. При цьому з 70-х рр. ХХ ст. у західному суспільствознавстві став вживатися термін «громадянське суспільство», який прийшов від Аристотеля і Цицерона та набув статусу наукової концепції завдяки Г. Гегелю. Однак і до 1970-х років вчені за межами «табору соціалізму» досліджували громадянське суспільство, але користувалися терміном «суспільство» [2, с. 201]. Вчені на пострадянському просторі також почали широко застосовувати термін «громадянське суспільство». Враховуючи, що громадянське суспільство в Україні знаходиться в процесі становлення і хвилеподібного розвитку, автор буде користуватися терміном «суспільство», маючи на увазі всіх громадян України, що не зайняті виконанням прямих державних функцій.

У зв'язку з тим, що дослідники до цього часу не в повній мірі висвітлили проблеми взаємного контролю держави і суспільства в Україні, автор ставить за мету розглянути основні функції держави і суспільства у процесі взаємного контролю, що є актуальним, враховуючи необхідність зростання згуртованості суспільства і удосконалення роботи державного апарату.

З перших кроків свого існування держава мала тенденцію до розширення своїх контрольних функцій стосовно суспільства. Будь-який незаангажований дослідник може стверджувати, що і сучасна держава в своєму потенціалі зберігає ухил до розширення власних

повноважень. На погляд автора, це не є абсолютно негативним фактом. Екстремальні ситуації в житті країни нерідко вимагають від державного механізму діяти рішуче і часом різко нарощувати свої повноваження відносно суспільства. Це стосується навіть найбільш демократичних держав. Справа в тому, що держава накопичила значний досвід управління політичними процесами, а суспільство в цьому плані відстає, що негативно впливає на розвиток, адже без активної позиції суспільства гальмується як культурний, так і економічний, і соціальний поступ будь-якої країни.

Яка ж ситуація існує в Україні в розрізі поставленої проблеми? По-перше, слід відмітити, що діюча Конституція наголошує на відповідальності держави перед людиною (стаття 3) і підкреслює: єдиним джерелом влади в Україні є народ (стаття 5), а органи державної влади зобов'язані діяти на підставі і в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами (стаття 19). Гарантом додержання цих вимог є Президент України, тобто глава держави. Ось тут і виникають певні питання. Глава держави гарантує виконання вимог головного державного документа. Це провідна функція очільника держави. Але сам він її виконати просто не в змозі. Тому в процес вводиться державний апарат: уряд, прокуратура, суд тощо. Таким чином, Президент здійснює контроль. Тобто держава контролює державу. Це можливо тільки за умови чіткого розподілу влади на гілки і їхнього взаємного контролю. Особлива роль при цьому відводиться судовій владі. Україна — демократична держава, але демократія у нас ще не досягла рівня, коли судова влада фактично незалежна. А це говорить, що контроль над державним апаратом не є досконалим і тому неминучі серйозні недоліки.

Певні сили (і їх достатньо в різних політичних таборах) виступають за посилення контрольних функцій виконавчої влади. Але це посилення веде до зосередження всієї влади в одних руках, тобто до диктатури — правління, основним методом якого є страх, насилля. При цьому забувають, що Н. Макіавеллі ще в XVI ст. на основі аналізу політичної історії прийшов до висновку, що в кінцевому рахунку страх народу перед владою переростає в ненависть. Правда, великий італієць говорив, що при «стриманні» від посягань на майно громадян можна уникнути їхньої ненависті [3, с. 50] і таким чином правити страхом, але коли таке було, щоб необмежена влада не грабувала своїх підданих? Тому залишається лише поставити риторичне запитання: чи може нормально розвиватися суспільство, в якому громадяни ненавидять владу?

Можуть заперечити, що великі повноваження вищого посадовця, керівника держави не завжди призводять до диктатури. Наприклад, коли визначились функції президента США, то чимало фахівців говорили, що такі великі повноваження можуть призвести до диктатури. Час же показав, що диктатури не сталося, хоч повноваження американських президентів дійсно є дуже великими. Політологи вважають, що диктатуру блокує система противаг і стримань, яка дуже вдало сконструйована в США. Але така система може бути ефективною тільки за умов контролю суспільства за державним механізмом. Якщо такого контролю не існує, то ніяка система не допоможе вберегтися від диктатури. В США існує дієвий контроль суспільства за державою — це і вільні вибори (не ідеальні, але, беззаперечно, вільні), це і громадська думка, яка відстежує дії державного апарату, котрий змушений врахувати бажання народу. Звичайно, двигуном цього процесу є конкурентна боротьба політичних сил за владу. Опозиція зірко стежить за діями опонентів і постійно апелює до суспільства.

В Україні є влада і є опозиція, не вистачає впливової громадської думки, яка спроможна стати силою, що дієво підтримає як дії влади, якщо вони на користь суспільству, так і дії опозиції, якщо вони реально спрямовані на благо народу. Однак громадська думка у нашому випадку не набула дієвої форми, яка б забезпечила її постійний вплив на державу. Потрібен певний період, щоб «мовчазна більшість», яка матеріалізує свою думку на виборах, з часом постійно виражала свою точку зору. Форма цього виразу може бути різною, але сутність завжди буде одна: народ — найвища сила на території держави.

Така сутність не завжди влаштовує владу і вона намагається часом підмінити її. Для цього, перш за все, використовуються важелі впливу на ЗМІ. Вони можуть бути різними, але їхня кінцева функція єдина — не допустити повної інформованості народу про дії влади. Громадськість США в свій час це добре зрозуміла і виразила своє ставлення устами народного обранця Т. Джефферсона — третього президента США: «Краще преса без уряду, ніж уряд без преси». Даний принцип став однією з основ системи контролю суспільства за діями уряду.

Слід сказати, що в цілому Україна має певні успіхи в царині свободи слова, хоч цей процес йде хвилеподібно, а потрібно, щоб він постійно наростав і досягнув рівня Європи і США. Коли це станеться, тоді і буде створений міцний фундамент контролю суспільства за державою. Тобто вихід не в посиленні контролю виконавчої влади

(хоч такий контроль, звичайно, необхідний), а в розгортанні широкого громадського контролю, який не може діяти за допомогою насилля, оскільки повноваження на насилля є тільки у держави. Лише в США Конституція допускає право народу на насилля стосовно держави, але в чітко зазначеному випадку — коли держава порушує природні права людини.

В Україні, як і в кожній демократичній державі, є певний механізм громадського контролю за державою. Головна ланка цього механізму — вибори органів влади. Їхній результат є волею народу — єдиного джерела влади в Україні. Тому будь-які фальсифікації виборів є тяжким злочином не тільки проти держави, але і проти суспільства.

Другою ланкою, передбаченою Конституцією, є референдум. За допомогою референдуму суспільство може контролювати дії держави. Якщо раніше це було досить дорогою справою, то зараз з масовим поширенням Інтернет-мережі можна значно зекономити як час, так і кошти. Звичайно, потрібно ще налаштувати відповідний механізм, але те, що це не за горами, фахівці не сумніваються. Прикладом того можуть бути Інтернет-опитування, які вже досить впевнено проводять різні інституції держави і суспільства.

Та все ж вибори і референдум не вичерпують засобів контролю суспільства за державою. Суспільству потрібні осередки, які б виступали по мірі необхідності з ініціативою тих чи інших акцій контролю, зокрема, і референдуму. Звичайно, збудниками таких акцій виступають опозиційні партії. А оскільки при демократії опозиційні партії з часом стають правлячими, і навпаки, то в контролі за діями держави об'єктивно зацікавлені всі партії та їхні лідери. Це підтверджує і досвід України. Однак не можна не помітити, що в діях опозиційних сил, які завжди виступають під гаслом захисту інтересів суспільства і контролю дій держави, завжди присутній популізм. Коли партія в опозиції, вона вимагає від держави підвищення пенсій, зарплат, розширення пільгових виплат. У разі приходу до влади та ж партія заявляє, що потрібно на певний час «затягнути паски». Однак, перед виборами проводяться ефектні соціальні програми. Даний процес став в Україні закономірним. Тому сила суспільного контролю за державою не може зосереджуватись тільки в опозиції, вона повинна бути в структурах, які завжди представляють і відстоюють дійсні інтереси суспільства і в той же час з необхідною повагою ставляться до державних інститутів і не ставлять метою отримання політичної влади.

Таким осередком в демократичних країнах є профспілки. Вони не прагнуть політичної влади, але жорстко відстоюють інтереси своїх

членів і в той же час, як правило, не виступають проти існуючої політичної системи. Українські профспілки тягнуть за собою вантаж невідповідних функцій, які сформувалися за умов тоталітаризму. Профспілки ж демократичних країн виконують лише дві основні функції: забезпечення належних умов праці своїх членів та гідної їх оплати. При вирішенні цих проблем всі інші вирішуються членами профспілок самостійно і, як показує досвід, успішно. Тягар невідповідних функцій заважає українським профспілкам ефективно контролювати державу. Незалежні ж профспілки ще тільки стають на ноги і особливим впливом не користуються. Отже, контроль за державою з боку профспілок залишається у невикористаному резерві українського суспільства.

Значним потенціалом контролю дій держави є громадська думка. У нас вона вивчається солідними науковими закладами (трапляються, особливо перед виборами, і не дуже солідні) і репрезентується досить регулярно. Існують суворі правила: не брати замовлення на опитування, якщо замовник наполягає на тому, щоб у формулюванні питань або в їхній послідовності були підштовхування до бажаних відповідей. Але і тут у нас спрацьовують, як колись казали, «пережитки минулого». Нерідко дані опитувань громадської думки перекручуються замовниками і в такому вигляді подаються в засоби масової інформації.

Як свідчить генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології В. Паніотто, замовники часом перекручують висновки соціологів, але так, що формально притягти їх до відповідальності важко: дані дослідження оплачені клієнтом і є його власністю. Він має повне право публікувати те, що він хоче і тоді, коли він хоче. І цим користуються. Наприклад, інститут проводив дослідження про рівень довіри до двох видних політиків, а замовник опублікував про низьку довіру до одного з них, в той час як довіра до іншого була ще нижчою, але це не було опубліковано. Таких прикладів достатньо [4] і вони свідчать, що громадська думка в Україні може бути об'єктом маніпуляцій, що в свою чергу зменшує її можливості контролю дій держави. Але в цілому громадську думку неможливо довгий час перекручувати. Правда завжди вийде на поверхню.

Досить дієвим засобом суспільного контролю є мережа Інтернет. Як відзначив президент Центру економічного розвитку О. Пасхавер: «Свободу стає важче зупинити. Ми бачимо її перші паростки — сайти, які прагнуть контролювати владу... Це позитивно і вселяє надію на світле майбутнє України та вказує на зростання громадянського суспільства». Саме розвиток свободи в Інтернеті, на його думку,

стимулює розвиток громадянського суспільства. О. Пасхавер констатує «бурхливе зростання структур громадського контролю», куди він фактично відносить і «спонтанні виступи людей не за свої індивідуальні інтереси» [5]. Громадський і політичний діяч В. Мусіяка відзначає «очевидне прагнення дедалі глибших масивів громадських рухів до «демократії участі та контролю» [6]. Він же вважає, що лише в результаті потужного руху, який коріниться в широких верствах населення, котре прагне до реального самоврядування, «можна досягти мети — скасування авторитарних інститутів, як державних, так і приватних» [6].

Можна констатувати, що наша держава накопичила чималий досвід контролю за суспільством. Від фінансів до освіти, від сфери культури до правопорядку держава має дієвий контроль: приймає і виконує бюджет, визначає політику в сфері освіти і культури та постійно наглядає за правоохоронною системою.

Однак контроль суспільства за діями держави ще не досяг належного рівня. Головною причиною цього є недостатній розвиток громадських незалежних інституцій, і перш за все осередків фіксації громадської думки, якими є не тільки соціологічні заклади, а і незалежні профспілки, засоби масової інформації, інші громадські структури. Держава повинна дбати про їхній розвиток. У кінцевому рахунку від них, а не тільки від зусиль державного апарату, залежить життєздатність, єдність і міцність країни.

Література

1. Бойко Н. Можливості впливу на владу в уявленнях громадян України. Соціальні виміри суспільства / Н. Бойко. — К. : Інститут соціології НАН України, 2006. — 360 с.; Кухта Б. Політична влада та її рішення / Б. Кухта. — Львів : ЦПД, 2006. — 240 с.; Щедрова Г. П. Формування політичної культури в контексті розвитку громадянського суспільства / Г. П. Щедрова // Політологічні записки. Зб. наук. праць. — № 1. — Луганськ, 2009. — С. 244—255 та ін.
2. Бебик В. Політологія для політика і громадянина / В. Бебик. — К., 2004. — 424 с.
3. Макиавелли Н. Государь / Н. Макиавелли — М., 1990. — 79с.
4. Паниотто Владимир. Будни социологии: как выборы – так хоть увольняйся [Електронний ресурс] / Владимир Паниотто // Українська правда. — 9.07.2012. — Режим доступу : <http://www.prawda.com.ua/rus/articles/2012/07/9/6968394/>

5. Білоусова Наталія. Свободу стає важче задушити / Наталія Білоусова // День. – 12.07.2012. – Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/229713/>
6. Мусіяка Віктор. Fata morgana народного суверенітету [Електронний ресурс] / Віктор Мусіяка // Дзеркало тижня. — 8.06.2012. — Режим доступу : http://dt.ua/POLITICS/fata_morgana__narodnogo_suverenitetu-103515.html

С помощью выделения основных проблем взаимного контроля государства и общества сделан анализ современного состояния отношений государства и общества в Украине и высказаны рекомендации по их совершенствованию.

Ключевые слова: *власть, государство, контроль, общество.*

On the basis of selection of basic problems of mutual control of the state and society the analysis of the modern state of relations of the state and society is done in Ukraine and recommendations are outspoken on their perfection.

Key words: *power, state, control, society.*

Сергієнко Сергій Юрійович — доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донбаського державного технічного університету, кандидат історичних наук.

Рецензент: проф. Щедрова Г. П.